

הרב יהושע ענבל

ראש כולל 'חושן משפט' ומחבר ספר 'תורה שבעל פה'

מודיעין עילית

שחזור קטע מספר הישר*

בנביאים מוזכר מספר פעמים ספר, בשם 'ספר הישר'. במאמר זה אנסה להתחקות על מהותו של אותו ספר ולשחזר קטע מתוכו.

ביהושע (י, יג) נאמר:

"ידם השמש וירח עמד עד יקם גוי איביו הלא היא כתובה על ספר הישר ויעמד השמש בחצי השמים ולא אץ לבוא כיום תמים".

ובשמואל ב (א, יז) נאמר:

"ויקנן דוד את הקינה הזאת על שאול ועל יהונתן בנו. ויאמר ללמד בני יהודה קשת הנה כתובה על ספר הישר. הצבי ישראל על במותיך חלל איך נפלו גבורים".

בהמשך המקראות לא מוזכר ספר זה, ומשני המקומות האלו נראה שהכיל שירים שתיארו מאורעות בישראל. ואולי שמו הוא 'יִשְׂרָאֵל', שכן 'אז ישיר' הוא לשון עתיד [ולכן דרשו מזה רמז לתחיה"מ], ואילו 'אז יִשְׂרָאֵל' הוא לשון עבר, או 'ויִשְׂרָאֵל', כמו: 'ותִּשְׂרָאֵל דבורה', לשון עבר, ובזכר: 'ויִשְׂרָאֵל'.

בגמרא עמדו על מקראות אלו ואמרו:

א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן: זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים, שנא': תמות נפשי מות ישרים. והיכא רמיזא? וזרעו יהיה מלא הגוים, אימתי יהיה מלא הגוים? בשעה שעמדה לו חמה ליהושע¹.

ניתן לפרש בדברי ר' יוחנן שני פירושים: א. ר' יוחנן בא לפרש מהו ספר הישר, ואמר שספר הישר הוא ספר אברהם יצחק ויעקב. ב. ר' יוחנן דורש שהדברים הכתובים בספר הישר רמוזים גם בספר אברהם יצחק ויעקב, הוא ספר בראשית.

אם כוונת ר' יוחנן לפרש פשט הפסוק, שספר הישר הוא ספר אברהם יצחק ויעקב, הרי בהכרח אין ספר אברהם יצחק ויעקב זהה לספר בראשית, שהרי הנביא אומר "על כן ייאמר בספר הישר", והדברים לא אמורים בראשית, אלא רק רמוזים. וכן הקינה של דוד על שאול "היא כתובה על ספר הישר". ולכן לדרך זו ספר אברהם יצחק ויעקב הוא ספר נפרד, והגמ'

* מאמר זה לקוח מתוך פירוש לספר שמות הנמצא עדיין בכתובים ונדפס כאן ברשות המחבר.
¹ ע"ז כה.

שואלת היכא רמיזא בתורה. ואם כוונת ר' יוחנן רק לדרוש שגם בבראשית שעוסק באבות שנקראו ישרים יש רמז, בודאי אין הכוונה שזה פשט הנביא שכותב "על כן ייאמר בספר הישר" ומצטט משפטים ממנו. השיטות שבאו בגמ' בהמשך, זה משנה תורה, זה שופטים, בודאי באו רק לדרוש ולבאר 'היכא רמיזא' כמו שביארו שם בגמ' שהוא רמז.

במדרשים מאוחרים מוזכר ספר הישר כספר שהיה קיים לפני מתן תורה, כמו במדרש משה "מה עשה משה נטל את המגילה בידו וכתב עליה שם המפורש וספר הישר" (אוצר מדרשים עמ' 367). וכן היה מצוי כבר אצל הגאונים ספר שימוש בשמות שיוחס למשה ונקרא גם ספר הישר [ראה תשוה"ג אופק קטו: "והנוסחים שראיתם הרוצה לעשות כך וכך יעשה כך וכך, הרבה מאד יש אצלנו מזאת כאשר נקרא ספר הישר"], וכן קיים כנודע המדרש למעשי האבות והשבטים שכונה 'ספר הישר' [בזמן הראשונים כונה 'מלחמות בני יעקב', ראה למשל רמב"ן בראשית לד יג], אבל כתבו הראשונים שאף אחד מספרים אלו אינו ספר הישר שאליו נתכוונו הנביאים. ראה אבן עזרא "אין לנו ספר הישר" [שמות יז יד, וכן חזקוני שמות שם, וכן רד"ק דה"י א ט א, רלב"ג ליהושע שם, וגם מן האחרונים: רש"ר הירש במדבר כא יד, ובשם הגדולים: "ורבים אינם מאמינים בספר זה"].

בספר זה מתוארים לפעמים דברים זרים, כמו ששמעון לקח לו משכם אשה כנענית יפת תואר ויפת מראה, [אמנם מבאר בזה הפסוק 'שאל בן הכנענית', ובכלל ר' נחמיה אומר שהשבטים כנעניות נשאו, אבל לקיחתה כשלא מלחמה לכאורה אינו אלא כנגד יצה"ר]. ועל עיקר הסיפור המרכזי של מלחמות בני יעקב, לא לחינם הטיל בו הרמב"ן ספק, שהרי מפורש בפסוק 'ולא רדפו אחריהם'.

רק רבי אברהם בן הגר"א בספרו רב פעלים כותב שספר זה חובר בדור המדבר. דבריו הם כנגד דעת הראשונים, ופלא שאינו מביא לפחות צד שני. ובפרט דבריו צ"ע שבסוף הספר הכניס המחבר גם את הפסוק 'וידום השמש וירח עמד' וכו', שהיה אחרי דור המדבר, וכן לפי האמור בשמואל נמצאה בספר הישר קינת דוד.

הראשונים הנ"ל הביאו עוד דוגמאות של ספרים המוזכרים בנביא והנביא שולח את הקורא לעיין בהם כמו ספרי דברי הימים למלכי ישראל ויהודה, ואפשר שלא נשתמרו כי לא נתחברו ברוח הקדש ולכן לא היתה חובה לשמרם, אמנם נזכרו גם דברי הנביא עדו ועוד, וכיון שכתבם הנביא משמע שהוצרכו לדורות.

ואפשר שנשתכחו ונאבדו בעוונות, וכן נראה גם בשל"ה תושב"כ פ' בלק בהגה"ה דף שס"ד, שנאבדו ספרים מכלל כתבי הקדש עקב הגלות. וכן הריטב"א (ב"ב כ, וכו"נ ד' רש"י) שפרשת בלעם שהוא ספר ארוך שחיבר משה ואבד מעמנו והיה לחז"ל (אף לאמוראים, כנר' שלא תמהו ע"ז מאומה) ².

² בזורינו נמצאה בעבר הירדן כתובת ארוכה העוסקת בבלעם בן בעור, ויש בה כמה הקבלות למתואר בתורה, ואפשר שהיא קשורה לספר זה, או שהיא גלגול של חלקו. לנוסחה ותולדותיה של הכתובת, ראה: מרגלית, עלילות בלעם בר בעור מעמק סוכות. וכן: כתובת בלעם, מ. וידנפלד, שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום ה-ו תשמ"ב עמ' 141-147.

מלבד זאת נזכרים בתורה עוד שני מקורות לשירים כאלו: ספר מלחמות ה', ויאמרו המושלים', מספר מלחמות ה' מובא תיאור כמה מסעות בעבר הירדן ושירת הבאר, ובשם המושלים מובא תיאור מלחמות ארץ סיחון ועוג (במדבר כא), ויתכן שהוא אותו מקור, ומכיון שמתחילה נאמר בתורה "על כן ייאמר בספר מלחמות ה'", לא הוצרכה שוב לציין אלא "על כן יאמרו המושלים", כלומר ממשלי משלים ומשוררים כותבי הספר הנ"ל. ועוד יתכן, שהשירים האלו קובצו יחדיו, ובזמן מתן תורה לא נקרא עדיין ספר הישר, אבל בזמן הנביאים כונה ספר הישר, והוא אותו ספר שממנו מצטטים הנביאים.

והנה בעוד שיר המוזכר בתורה, יש רגליים לדבר שהוא קשור בספר כזה, היא השירה ששר משה עצמו לפני הארון בעת מסעו: (במדבר י' לה): "ויהי בנסוע הארון ויאמר משה, קומה ה' ויפוצו אויבך וינסו משנאיך מפניך, ובנחה יאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל", והשיר הזה מסומן בשתי אותיות נ' הפוכות [בצורה של סוגריים]. ואמרו חז"ל שויהי בנסוע ספר בפני עצמו הוא (שבת קטז), ופי' האריז"ל שמדובר בחלק מספר אחר גדול, שיתגלה לעתיד לבא (שער הגלגולים, פירוש החיד"א למסכת סופרים פ"ו), ומסתבר שספר זה הוא ספר השירות שמתאר את השירות ששרו בני ישראל לה' בכל מלחמות ה' וכל המעשים הגדולים שאירעו מיציאת מצרים והלאה, והתורה והנביאים הביאו משירים אלו מה שהיה נצרך לדורות, והשאר היה ספר בפני עצמו, ואפשר שגם הספר הזה שמדובר עליו כאן, הוא ספר הישר. ובאגדה ("מדרש חסרות ויתרות") אמרו שפרשת ויהי בנסוע היא מנבואת אלדד ומידד. וזו הכוונה "ותנח עליהם הרוח והמה בכתובים", נבואתם כתובה, ואולי היו הם ממשוררי ישראל המושלים

יש לציין כי הכתובת משתמשת בשורש הנדיר 'קבה' המופיע בתורה בפרשת בלעם, ולהלן עוד השוואות לשוניות:

כתובת בלעם בר בעור	מתוך שירת בלעם (בשינוי הסדר):
זה ספר בלעם בר בעור איש חוזה אלהין	בלעם בן בעור.. שמע אמרי אל אשר מחזה שדי יחזה ויודע דעת עליון..
ויאתו אלוה אליו בלילה ויאמרו לו כמשא אל	ויבא אלהים אל בלעם לילה.. ויתיבב מלאך ה' לשטן לו.
ויאמרו לבלעם בן בעור כה יפעל אל אתראה איש לרואה	כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל.. לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל
ושמעו חרשין מן רחוק ושתקו...	ארה לי יעקב... דרך כוכב מיעקב... וקרקר כל בני שת...
הכרכת בני יעקב מכחשן בחשן ואבדן	תמת נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמהו...
הנה תשטיננו והוא חלוש... תשכב על משכבך לעולמים תסתלק לאחריך	והאביד שריד מעיר... ואחריתו עדי אובד
בני עדתו של בלעם מכונים "עמו"	ארץ בני עמו
ויקם בלעם מן מחר	ויקם בלעם בבקר

(וגם הנבואה שפירשו חז"ל בשמם, עסקה בענין היסטורי: "משה מת ויהושע מכניס", מן הסתם אין זו לשון הנבואה אלא קיצור תכנה). ומשה שר לפני הארון משיריהם, ומצאנו גם לדוד ששר "יקום אלהים יפוצו אויביו וינוסו משנאיו מפניו" (תהלים סח), ובשיר העוסק בהבאת הארון להר הבית אומר דוד: "קומה ה' למנוחתך אתה וארון עוזך" (תהלים קלב ח), וגם שלמה אומר: "קומה ה' אלהים לנוחך, אתה וארון עוזך" (דה"ב ו). ואולי על השיר הזה אומר ירמיהו ב' כז: "ובעת רעתם יאמרו קומה והושיעינו" (ראה גם תהלים ג' ח). שאין די להשתמש בשיר הזה מבלי לשמוע בקולו.

כך נאמר גם לגבי ספר הישר, במדרש שהש"ר ה': "באותה שעה (-ביאת אליהו) הוא מוציא את ספר הישר. שכל התורה הזאת אינה אלא שירה אחת מתוכו". הכוונה כנראה לשירים שבתורה, שמתארים את מלחמות ה', שאינם אלא מיעוט מכל מה שהיה מתואר בספר הישר, שיתגלה לעתיד כמוזכר במדרש שם.

נשאלת השאלה, האם בידינו לעקוב ולדעת על הספר הזה, על טיבו ועל תכנו, יותר ממה שראינו עד כה. והנה, כפי שראינו לעיל שספר בלעם היה ביד חז"ל, מוצאים אנו דבר מפליא גם בנוגע לספר שירי בני ישראל, באותה סוגיא שדנו בה מה הוא ספר הישר (ע"ז כה. הובא ליד הע' 2), אמרו: "ויהי בנסוע הארון ויאמר משה קומה ה' - ישראל מאי אמרו? אמר ר' יצחק נפחא: רוני רוני השיטה התנופפי ברוב הדרך המחושקת בריקמי זהב המהוללה בדביר ארמון ומפוארה בעדי עדיים"³. ברור שר' יצחק נפחא מצטט מאיזה מקור, שנכתב בלשון שאינה לשון חז"ל הרגילה, והיא קרובה ללשון הנביאים (השיטה היתה העץ ממנו נעשו עצי המשכן. ולעצי המשכן היו חישוקים, מכסף (שמות כז) ומזהב (שמות לו). הביטוי "עדי עדיים" מוזכר עוד רק ביחזקאל (טז' ו', וכעין זה טז' י') כלפי דור המדבר), אבל לא הזכיר מקורו, וכנראה הייתה מצויה בידם גרסה כלשהי של המשך השיר של ויהי בנסוע, כפי שהוזכר לעיל.

עקבות השירות בנביאים

והנה, בעיון בלשונות הנביאים בכל הדורות, נראה שהיו בידם שירים אלו או חלקים מהם, כי אנו רואים שבדבריהם חוזרים שוב ושוב אותן לשונות הבאים בהקשר של אותם המעשים, ולשונות הנביאים קשורים בשיר זה של ויהי בנסוע, בקריעת ים סוף, ובמתן תורה. ושלשת הדברים האלו יחדיו הם תיאור גילוי ה' בעיני הנביאים. ולכן נראה שבאמת כל השירים האלו הם בכלל ספר הישר, או עכ"פ ספר אחד של שירות. התוכן הוא לתאר איך ה' יוצא ממקומו אל המדבר ושם מכניע את הים ואת כל אויביו ושכינתו נראית לישראל. ודבר בולט הוא בנביאים, שכמעט ולא מציינים את מתן תורה כדבר נפרד, אלא הוא אחד בעיניהם עם התגלות ה' ביציאת מצרים, על הים, ועם נסיעת הארון מול האויבים.

³ שיטה אחרת שם בגמ' מייחסת את הפסוק הזה לשירת הפרות שנשאו את הארון מארץ הפלשתים. איך שנפרש את משמעות הרעיון הזה (עין מלבי"ם שמואל א, ו, יב, מהר"ל בחידושי אגדות שם, מבי"ט ס' בית אלוהים שער היסודות פכ"ב) עכ"פ גם משיטה זו עולה שהיתה זו שירה ששרו נושאי הארון.

הנראה מלשון הנביאים, שכל הסממנים הבלתי טבעיים של יציאת מצרים היו רק פועל יוצא מהתגלות ה' וירידתו למצרים, התגלות ה' כרוכה בענני אש ועשן, ברעידת האדמה, ברעש גדול. הים ואיתני הטבע חפצים להשתולל כרצונם, אך ה' מייבש את הים, ועוצר את איתני הטבע כפי רצונו. ולכך מתקשרים שני האירועים של יבוש הים ועצירתו: בימי בראשית, כאשר נקבע גבול ישוב האדם והיבשה מול הים, ובימי יציאת מצרים, כאשר יבש הים לצורך בני ישראל.

ענין נוסף הקשור ליציאת מצרים אך גם לימי בראשית, הוא ניצחון ה' על התנין. בימי קדם היו כנודע 'התנינים הגדולים', יצורים מפלצתיים שאיימו על המינים החיים בארץ, וה' הכניעם על המים. וגם האלילות המצרית שדומתה לתנין ע"י המצרים עצמם וע"י הנביאים,⁴ אף היא נופצה על המים. אף שר הים שנוצח נקרא 'רהב', וכינוי זה משמש גם למצרים (כרמוז בישעיה ל' ז': "ומצרים הבל וריק יעזרו, לכן קראתי לזאת רהב.. וכן בתהלים פז' ד').

התיאורים בשירת הנביאים של הרים נמסים כדונג, שמים נקרעים, גבעות מרקדות ורוגזות, ארץ רועשת, אש ענן וערפל, ימים ונהרות מתייבשים. אינם תיאורים מן המציאות בימיהם, ולא היו בתקופה ההיסטורית בישראל וסביבותיה הרי געש פעילים, או רעידות אדמה יוצאות דופן שהיה אפשר לקשרן להופעת ה' (יוצאת מן הכלל רעידה אחת: בימי עוזיהו. אך זו לא נקשרה בנביאים להופעה של ה' או לאירוע בעל תוכן רוחני כל שהוא. והיא גם מאוחרת לרוב התיאורים כאן). על מה אמר איוב 'המעתיק הרים', האם הוא צפה בהיווצרות ההעתקים בהרי האנדים? מי הוא זה שישבח את ה' בדבר שלא נראה מעולם במציאות? וכן דברי חז"ל שבזמן קריעת ים סוף נקרעו כל המים שבעולם, וריב ההרים לפני מתן תורה, ועוד הרבה מקורות כאלו, מראים שבעיני הקדמונים היו כל מאורעות יצי"מ המשך של אירוע אחד של התגלות ה' שניכר גם בטבע העולם ובשינוי סדרו.

מקור כל התיאורים האלו במסורת על תקופת יציאת מצרים, שהיתה תקופת התגלות ה' לעמו. ולכן צירפו את עצירת השמש והירח, על פי המסופר ביהושע. ונראה שגם תקופת הכיבוש הראשונה נכנסה תחת אותה השקפה של 'ימי התגלות ה'. לפיכך מסיימת שירת הים ב"ה' ימלוך לעולם ועד", משום שזה התוכן של כל השירה הקדומה, שע"י ניצחון הים ושרו 'רהב' והתנין אשר בים, הכירו הכל במלכות ה' לעולם. (וקינת דוד אולי היתה הוספה יותר מאוחרת, ראה להלן מחבקוק).

בטבלה המצורפת, מובאים המקורות השונים, (כאן הובא מדבריהם רק מה שנוגע למלכות ה' הניכרת ע"י קרי"ס, החלקים ההיסטוריים מוזכרים בקטע הקודם), מהם נראה כיצד כולם משתמשים באותם מונחים ואותם רעיונות, שניכר שיסודם במקור אחד, אולי השירה העברית הקדומה ביותר שבידינו. הקשר בין התורה לבין השירות הוא בעיקר עניני, ופחות לשוני. - השירה היא מסמך נפרד שחובר על פי הסיפורים המוזכרים גם בתורה.

⁴ ראה יחזקאל כט: פרעה מלך מצרים התנים הגדול הרובץ בתוך יאוריו.

שמורת מילון 7

תורה	שופטים ה	שמואל ב - תהילים יח, כט, קיד	תהילים פט, צו	תהילים סח	תהילים עז	ישעיהו	ישעיהו	
אשירה לה'	אשירה.. לה'	אלהים באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו פעל פעלת בימיהם בימי קדם (תהלים מד')	חסדי ה' עולם ⁶ אשירה לדר ודר אודיע אמונתך בפי	שירו לאלהים	אזכור מעללי יה כי אזכרה מקדם פלאך	"ראשונות וקדמוניות" (מב') מג', מתייחס לקרי"ס, ראה (שם). ימי קדם דורות עולמים' (נא)		
תורה	שמואל ב - תהילים יח, כט, קיד	תהילים פט, צו	תהילים סח	תהילים עז	איוב ט - יואל ב	ישעיהו	חבקוק ג	
מי כמוכה נאדר בקדש נורא תהלות (שמות טו') ואתה מרובות קדש (דברים לג')	היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו (תהלים קיד') וירכב על כרוב ויעוף (ש"ב כב')	אל נערץ בסוד קדשים רבה ונורא על כל סביבו.. מי כמוך	לרכב בערבות.. אלהים במעון קדשו.. רכב אלהים רבתים אלפי שנאן אדני במ סיני בקדש.. עלית למרום.. ראו הליכותיך אלהים הליכות אלי מלכי בקדש.. לרכב בשמי שמי קדם	אלהים בקדש דרכך	כקול מרכבות על ראשי ההרים.. לפני חילו כי רב מאד מתנהו [יואל ב']	הנה ה' רכב על עב קל ובא מצרים ונעו אלילי מצרים מפניו (י"ט) וכסופה מרכבותיו (סו')	כי תרכב על סוסך מרכבתך ישועה.. דרכת בים סוסך חמר מים רבים	
תורה	שופטים ה	שמואל ב - תהילים יח, כט, קיד	תהילים סח	תהילים עז	מיכה א	ישעיהו	חבקוק ג	
ה' מסיני בא הופיע מהר פארן ומרבבות קדש (דברים)	ה' בעאתך משעיר בעערך משדה אדום	קול ה' יחיל מדבר יחיל ה' מדבר קדש (תהלים כט). ייתכן שיש קשר גם להושע יג' טו' "יבא קדים רוח ה' ממדבר".	אלהים בעאתך לפני עמך בעערך בשימון סלה (תהלים עח) הנושא הוא ישראל (במדבר)	ינהג בעזו תימן (תהלים עח) הנושא הוא ישראל (במדבר)	כי הנה ה' יצא ממקומו	מי זה בא מאדום (ישעיהו סג') ⁶	אלוה מתימן יבוא וקדוש מהר פארן סלה.. יצאת לישע עמך	
תורה	שופטים ה+	שמואל ב - תהילים יח, כט, קיד	תהילים פט, צו	תהילים סח	תהילים עז	איוב ט - יואל ב	נחום א	חבקוק ג
ותבקע הארמה אשר תחתיהם: ותפתח הארץ את פיה ותבלע אתם .. וכל	ארץ רעשה גם שמים נטפו גם	ותגעש ותרעש הארץ ומוסדי הרים ירגזו	האירו ברקיו תבל ראתה ותחל	ארץ רעשה אף שמים נטפו	ראוך מים אלהים ראוך מים יחילו אף	המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון (איוב ט')	ותשא הארץ מפניו ותבל וכל יושבי בה	עמד וימדד ארץ ראה ויתר גוים ירגזון ידיעות ארץ מדין

		אמלל בשן וכרמל ופרח לבנון אמלל	עמודי שמים ירופפו ויתמהו מגערת (איוב כו') ירגזו כל ישבי הארץ.. מפניו יחילו עמים.. לפניו רגזה ארץ רעשו שמים (יואל ב')	ירגזו תהמות		הארץ (תהלים צז')	ויתגעשו כי חרה לו (ש"ב כב') מלפני אדון חולי ארץ (תהלים קיד')	עבים נטפו מים	ישראל שביבתייהם נסו לקלם (במדבר טז) שמעו עמים ירגזו	
תורה	שופטים ה	שמואל ב - תהילים יח, כט, קיד	תהילים פט, צז	תהילים סח	איוב ט - יואל ב	מיכה א	ישעיהו	נחום א	חבקוק ג	
כי אש קדחה באפי ותיקד עד שאול תחתית ותאכל ארץ ויבלה ותלחט מוסדי הרים (דברים לב' כב')	הרים נזלו מפני ה' זה סיני מפני ה' אלהי ישראל	ההרים רקדו כאילים גבעות כבני צאן.. מלפני אדון מלפני אלוה יעקב (תהלים קיד')	הרים כדונג נמסו מלפני ה' מלפני אדון כל הארץ (תהלים צז')	למה תרצדון הרים גבננים. ... מפני אלהים זה סיני מפני אלהים אלהי ישראל	המעתיק הרים ולא ידעו אשר הפכם באפו [איוב ט'] ירקדון כקול להב אש אכלה [יואל ב']	ונמסו ההרים תחתיו והעמקים יתבקעו כדונג	ונמסו הרים מדמם (לד'). אחריב הרים וגבעות (מב' מג') כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו והיה העקב למישור והרכסים לבקעה (מ'). קרעת שמים ירדת מפניך הרים נזלו (סג') ⁷ בעשיתך נוראות לא נקה ירדת מפניך הרים נזלו (סד')	הרים רעשו ממנו והגבעות התמגגו	ויתפצצו הררי עד שחו גבעות עולם.. ראוך יחילו הרים	
תורה	שופטים ה	שמואל ב - תהילים יח, כט, קיד	תהילים פט, צז	תהילי סח	איוב ט - יואל ב	מיכה א	ישעיהו	נחום א	חבקוק ג	
והר סיני עשן כולו מפני אשר ירד עליו ה' באש ויעל עשנו כעשן הכבשן ויחרד כל העם	מן שמים נלחמו הכוכבים במסלותם	קול ה' חצב להבות אש (תהלים כט') עלה עשן באפו ואש מפיו תאכל גחלים בערו ממנו. ויט שמים וירד וערפל	ענו וערפל סביביו צדק ומשפט מכון כסאו אש לפניו תלך ותלהט סביב	כהנרף עשן תנרף כהמס דונג מפני אש יאבדו רשעים מפני אלהים	קול רעמך בגלגל האירו ברקים תבל רגזה ותרעש הארץ	האמר לחרס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתם [איוב ט'] ענו וערפל.. לפניו אכלה אש ואחריו	מפני האש כמים מגרים במורד	ענו יומם ועשן ונגה אש להבה לילה (ד')	לפני זעמו מי יעמוד ומי יקום בחרון אפו חמתו נתכה כאש	ונגה כאור תהיה.. שמש ירח עמד זבלה לאור חציך יהלכו

⁵ המפרשים נתחבטו בלשון 'ה' עולם', ולפי המבואר שמדובר בשירה עתיקה, יש לומר שבמקור נאמר 'אל עולם', כינוי השגור אצל האבות (בראשית כא' לג') ותהלים השתמש בשם 'ה', כמו בכמה שירות שהוחלפו בתהלים משם אלהות לשם ה', כנודע.

⁶ סוף הפרק עוסק בקרי"ס לעתיד. מובא לעיל.

⁷ סוף הפרק עוסק בקרי"ס לעתיד. מובא לעיל.

שמות י"ט (י"ט)	תחת רגליו (ש"ב כב")	צרו (תהלים צז).	תלהט להבה.. שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם [יואל ב']	אש להודיע שמך לצריך מפניך גוים ירגזו (סד). 8	הצרים נתצו ממנו	(שמות י"ט) וההר בוער באש עד לב הטמים חשך ענן וערפל (דברים ד' יא)
תורה	שופטים ה	שמואל ב - תהילים יח, כט, קיד	תהילים פט, צז	ישעיהו	נחום א	חבקוק ג
כי גאה גאה.. וברוח אפיך נערמו מים נצבו כמו נד נוזלים קפאו תהמות בלב ים.. ה' ימלך לעולם ועד	נחל קישון גרפם נחל קישון נחל קדומים תדרכי נפשי עז	קול ה' על המים אל הכבוד הרעים ה' על מים רבים.. ה' למבול ישב ⁹ וישב ה' מלך לעולם (תהלים כט)	אתה מושל בגאות הים בשוא גליו אתה תשבחם	ה' בסופה ובשערה דרכו וענן אבק רגליו גוער בים ויבשהו וכל הנהרות החריב (השווה הושע יג' טו: יבא קדים רוח ממדבר עלה ויבוש מקורו ויחרב מעיניו. וישעיה יט' במשא מצרים: ונשתו מים מהים ונהר יחרב ויבש)	ה' בנהרים חרה ה' אם בנהרים אפך אם בים עברתך.. זרם מים עבר נתן תהום קולו	
תורה	שמואל ב - תהילים יח, כט, קיד	תהילים פז, צז	תהילים סח	תהילים עז	איוב ט - יואל ב	חבקוק ג
וישם את הים לחרבה ויבקעו המים (בקיעת הירדן ביהושע א')	הים ראה וינס הירדן יסב לאחור.. מלפני ארון.. מלפני אלוה יעקב (תהלים קיד)	.. ושמתי בים ידו ובנהרות ימינו:	אמר אדני מבשן אשיב אשיב ממצלות ים	בים דרכך ושביליך במים רבים ועקבותיך לא נדעו	נטה שמים לבדו ודורך על במתי ים (איוב ט') חק חג על פני מים (איוב כו')	שבעות מטות אמר סלה נהרות תבקע ארץ.. דרכת בים סוסך חמר מים רבים
תורה	שופטים ה	תהילים פט, צז	תהילים סח	איוב ט - יואל ב	ישעיהו	חבקוק ג
חמת תנינים יינם וראש פתנים אכזר.. לי נקם ושילם.. מחצתי.. (דברים לב) ימינך ה' תרעץ אויב..	ירד שריד לאוירים.. כן יאבדו כל אויבך ה'	אתה דכאת כחלל רהב בזרוע עורך פורת אויבך	אך אלהים ימחץ ראש איביו	אלוה לא ישיב אפו תחתו תחתיו שחחו עזרי רהב (איוב ט') בכחו רגע הים ובתבונתו מחץ רהב:	עורי עורי לבשי עז זרוע ה' עורי כימי קדם דורות עולמים הלוא את היא המחצבת רהב מחוללת תנין (נא')	מחצת ראש מבית רשע

⁸ סוף הפרק עוסק בקרי"ס לעתיד. מובא לעיל.

⁹ אפשר לפרש 'למבול יִשָּׁב', כמו 'יִשָּׁב', שנשב ברוחו לסלק את מי המבול, ומלך שוב על הבריאה החדשה. ובזה דומה לקריעת ים סוף שנשב ברוחו וקרע את הים, ונתמלך. ונופל על 'וַיִּשָּׁב ה' מלך', וכן דומה ל'ייבש' שיבשו המים ונראתה היבשה. ואף בניקוד שלנו: יִשָּׁב, ניתן לפרש כן שהרי מדובר בלשון עבר והוא כמו 'נָשַׁב'. ונופל על סיום השירה 'שובה', ראה הערה להלן.

	עקלתון והרג את התנין אשר ביום (כו) 10	ברוחו שמים שפרה חללה ידו נחש בריח (איוב כו)			אמר איוב ארדוף אשיג... כסמו ים.. במים אדירים (שירת הים).
תורה	תהילים פט, צו	תהילים סח	תהילים עז	איוב ט - יואל ב	ישעיהו
וגאלתי אתכם בזרוע נטויה (שמות ו' ו') עזי.. ימינך.. בעוז (שירת הים)	..לך זרוע עם גבורה תעז ירך תרום ימינך:	ה' יתן בקולו קול עז.. ועזו בשחקים	הודעת בעמים עוזך גאלת בזרוע עמך.. וה' נתן קולו (יואל ב')	ורעם גבורותיו מי יתבונן (איוב כו)	עזי עזי לבשי עז זרוע ה' (נא) 11
תורה	תהילים פט, צו	תהילים עז	איוב ט - יואל ב		
מי כמוכה באלים ה'.. נורא תהלות עושה פלא	כי מי בשחק יערך לה' ידמה לה' בבני אלים	מי אל גדול כאלהים אתה האל עשה פלא	עשה גדלות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר (איוב ט')		
תורה	שופטים ה	תהילים סח			
תביאמו ותטעמו בהר נחלתך מקדש ה' כוננו ידך	גם שמים נטפו גם עבים נטפו מים	גשם נדבות תניף אלהים נחלתך ונלאה אתה כוננתה.. ההר חמדו אלהים לשבתו אף ה' ישכן לנצח.. ממקדשך			

נראה שהשירה הזו הקשורה באירועי יציאת מצרים כזמן גילוי מלכות ה' בעולם כולו היתה ידועה וקיימת בישראל, הן התוכן של חיבור הדברים האלו יחדיו, והן הלשונות השונים.¹² ולכן הנביאים והכתובים, ראשונים ואחרונים, הסתמכו עליה כדברים ידועים, שדי לצטט מהם ראש משפט, קצה קצהו של ענין, בכדי שהשומע יבין. סביר לפיכך להניח (כאמור לעיל) שהמדובר בקטע מספר הישר, שהיה נפוץ בישראל עד כדי שספרי יהושע ושמואל שולחים את הקורא אליו. לכך מתאים הקשר הישיר ללשונות שופטים שמואל ותהלים בני התקופה. ואילו הדמיון ללשונות הנביאים הוא משני (כפי שניתן לראות בטבלה). ואפשר שביניהם לא היה ספר הישר קיים בשלמות.

וכך תוכן הדברים:

נושא השירה היה קדמוניות וימי קדם, בכל האלים אין כה' עושה פלא. ה' בא מוקף בפמליה ומרכבות של קדושים או כרובים ומלאכים, שנמשלו לסוסי מרכבתו, אשר כמובן אין בהם וברבבות הקדושים כמוהו ולא אשר יעשה כמעשיו. כה' על המים, מרכבותיו באות במים אדירים, בתהום ובמצולות, והים והנהרות נסים ממנו ונבקעים לבקעים. הם חרבים ויבשים.

¹⁰ סוף הפרק עוסק בקרי"ס לעתיד. מובא לעיל.

¹¹ סוף הפרק עוסק בקרי"ס לעתיד. מובא לעיל.

¹² הנביאים קושרים את התיאורים האלו גם לכריאת העולם, וגם לעתיד לבא, כך למשל תיאורו של יואל (ב) את יום ה' העתידי קשור גם בפסוקים האלו כמובא בטבלה. כי זה מעיקרי הנבואה, שעתידי לבא יתגלה ה' התגלות יותר ממה שהיה ביצי"מ, ויחזור העולם לתיקונו כמו שהתגלה בראשית לאדם הראשון.

ה' מדכא ומוחץ בעוז זרועו ראש אויביו, ראשי תנינים, ו'רהב', עוצר ומרגיע את הים עצמו ושם לו גבול. ה' מושל בים.

ה' יוצא ממקומו, ומופיע מן המדבר והישימון, מדרום מכיוון אדום, וממדבר קדש, אל מדבר פארן וסיני, יוצא לפני עמו לישעם. קולו מחיל את המדבר, הארץ רועשת והשמים נוטפים. עמודי הארץ רוגזים, וההרים והגבעות שבמדבר סיני רוקדים ונמסים כדונג. ההרים חלים ממנו, מתפוצצים ומושפלים. רק הר אחד ה' חומד לנחלתו.

ה' יורד וערפל תחת רגליו, קולו חוצב להבות אש, אשו הגדולה הולכת ומלהטת את צריו. נשמעים רעמים וברקים והארץ רועשת.¹³ ה' מולך על כל העולם.

ההקבלות אינן רק בתוכן, אלא גם בהרבה ביטויים שונים, שבאים לשימוש ע"י המשוררים בוריאציות שונות בנוגע לחלקים מהתיאור של מלכות ה'. וייתכן שהשירה המקורית עצמה אף חזרה על ביטויים בלשון נופל על לשון, כך למשל ה' מופיע מקדש, אך גם מופיע ברבבות קדש, ואף: 'היתה יהודה לקדשו'. ה' מסיני בא, וגם: רכב אלהים סיני בקודש, וכן: הרים נלו מפני ה' זה סיני. או שהשם סיני הופיע בשיר בכמה הקשרים, או שהמשורר משתמש בביטויים מהשירה המקורית, ומשנה אותם לפי צורך דבריו.

ה' החריב את הים, אך גם "החריב הרים וגבעות", עליבות המרכבות והסוסים של פרעה, מודגשת, כשהמדובר נגד מרכבות ה' וסוסיו. בתורה נמצאים אילי מואב, בשירה ההרים רקדו כאילים. המכסים את המצרים הם התהומות, זו תהום רבה שהתמרדה נגד ה'. בשירות קדם הים גאה נגד ה' עד שהוכנע, בתורה ה' הוא ש"גאה גאה". דבורה קוראת 'עורי עורי דברי שיר', וישעיה אומר 'עורי עורי זרוע ה'. המצרים הם 'אדירים' הטובעים בים, ויעל משקה את סיסרא ב'ספל אדירים'¹⁴.

התורה, שמתארת את מלכות ה', אינה מתארת מול ה' את התנין או את הים, אפילו לא כאוייב זמני ומנוצח. שהרי אין כאן באמת אויב ריאלי. רק השירה שמרה תיאור זה, המופיע גם באגדות חז"ל. כאשר הדימוי של 'אויב' המנוצח ע"י ה', הוא סוג של שיר ושבחה. אך הנושא הכללי של השירה הוא "אויבי ה'", כפי שמודגש הדבר פעמים רבות, הלוחמים עם ישראל נתפסו כאויבי ה', המלחמה היא "לעזרת ה', לעזרת ה' בגיבורים", (שופטים ד, כו), "כן יאבדו כל אויבך ה'" (שם לא). בתואם לאמור בתורה "קומה ה' ויפוצו אויבך וינוסו משנאיך מפניך". כל עוד המלחמה קשורה היתה בעליה ממצרים ובכיבוש הארץ, כל הפרעה היא "מלחמה בה". כמו: "מלחמת לה' בעמלק".

¹³ המסורת היתה מגידה, שכל אלו רק הקדמות להתגלות ה', אבל התגלות ה' עצמה היא בדממה. שכן אין ה' גוף או דמות הגוף שנוכל לקשרו עם אש ורעש, אלו רק פמלייתו, רבבות קדושים. וראה מלכים א' יט' ח': "ויקם ויאכל וישתה וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה עד הר האלהים חרב... ויאמר צא ועמדת בהר לפני ה' והנה ה' עבר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה' לא ברוח ה' ואחר הרוח רעש לא ברעש ה' ואחר הרעש אש לא באש ה' ואחר האש קול דממה דקה". וראה איוב ד' טז: "תמונה לנגד עיני דממה וקול אשמע".

מזמור כט' בתהלים מוקדש כולו לתיאור קול ה', וראה יחזקאל י, ה: "כקול אל שדי בדברו".
¹⁴ מלחמת דבורה כתובה אף היא בלשונות קריעת ים סוף ורומזת עליהן.

התורה, היורדת לפרטים, ומתארת את הסיפור ההיסטורי. אינה מדברת על אש ועשן באופן כולל, אלא מסבירה על עמוד האש ועמוד הענן ובאיזה אופן שירתו את ישראל. וכן כל שאר המאורעות הבלתי טבעיים, כולם מתוארים בתורה לתכלית מדוייקת. אבל במבט מרחוק, נראית הבחינה של התגלות ה' על ידי הרעשה ורגיזת הארץ, אש וענן סביבותיו¹⁵.

החיבור הזה שבין כל האירועים שהסיפור ההיסטורי מפרטם ומחלקם, נותן נקודת מבט חדשה על רצף האירועים. הכרזת מלכות ה' על ישראל, על אויבי ה', ועל הטבע. ולא לחינם אמרו חז"ל "ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי"¹⁶, כי ההתגלות היתה לאורך כל הימים האלו, ומעמד הר סיני לא היה אלא השיא.

בהתמלכות ה' נמצאו ארבעת הצורות של התגלות: שליטה בטבע כאות ומופת, גמול לרשעים וגילוי השגחתו, הופעתו וגילוי כבודו, ושמיעת קולו ע"י כל העם בחורב. אם באנו לחבר את כל הלשונות שנראים הם כחלק מהשירה, בתור הערכה גסה כמובן, שכן אין בידינו לשחזר את הסדר של הדברים, או את החלקים החסרים, תיתן לנו מושג הפיסקה הבאה:

קומה ה' ויפוצו אויביך וינוסו משנאיך מפניך: רוני רוני השיטה התנופפי ברוב הדרך המחושקת ברקמי זהב המהוללה בדביר ארמון ומפוארה בעדי עדיים: אשירה לה' הרוכב בערבות בסוד רבבות קדושים: מי כמוך באלים ובקדושים נאדר ונורא: מרכבות ה' וסוסיו דרכו על במתי ים: קולו הרעים על תהומות וישדד מצולות: ידו ייבשה מים אדירים ימינו החריבה נהרות: זרוע עוזו דכאה רהב מחצה תנינים שיבר ראשי אויביו נקם משנאיו: ה' בצאתך ממקומך ליטע עמך בצעדך לפניהם: בהופיעך מתימן ממדבר פארן בישימון: ארץ רעשה ורגזה גם שמים נטפו: ההרים נזלו כדונג נמסו מפני ה': זה סיני בוער באש עד לב השמים: הרים שחו ויתפוצצו והגבעות רצדו ויתמוגגו: ויט שמים וירד ענן וערפל סביביו: קולו כברקים חוצב להבות אש תלהט סביביו צריו: שובה ה' רבבות אלפי ישראל:

הקטע הזה הוא נושא לעצמו, בלי קשר לתיאור שבבמדבר כא המתאר את מסעות ומלחמות ישראל בהמשך הארבעים שנה, שהוא - לפי ההשערה הנ"ל - פרק אחר בספר הישר, ואולי בו נכלל הקטע: "ידם השמש וירח עמד עד יקם גוי איביו: וישב ה' מלך לעולם", המובא ביהושע. ואולי 'וישב ה' הוא סוג של סיומת בדומה ל'שובה ה' שהיה שר משה לפני הארון. וכן בתהלים כט שהוא חלק מהשירה (ראה טבלה) מסיים: "וישב ה' מלך לעולם". וכך השיר פותח בקומה ומסיים בשובה.

¹⁵ נושאים נוספים שאולי קשורים בשירה: הדימוי של ישראל כצאן, בהתאם לרמזים בשירת הים. עמידת השמש והירח, מוזכרת בחבקוק ובאיוב בצמוד לחלקי השירה כלעיל בטבלה. והרי עליה אומר יהושע 'הלא היא כתובה על ספר הישר'.

זכר לשירת ההרים הנוטפים (ולעוד מונחים הבאים בשירה זו) נמצא גם בכתובת כנתילת עג'רוד, שמקורה בשבט שמי שהכניס לתוכו אלמנטים ישראלים ("ובזרוח אל וימסון הרים יזכון גבנונים, לברך בעל ביום מלחמה לשם אל ביום מלחמה". השווה 'זרוח' ל'הופיע', 'גבנונים' ל'גבנונים' בתהלים. ו'יום מלחמה' לשירת הים. 'בעל' שימש כינוי גם לאלהי ישראל כידוע. בכתובות שם נזכרו עוד ביטויים הידועים מן המקראות, כמו: יברכך וישמרך, יאריך ימים וישבעו).

¹⁶ וכנראה גם בהשפעת יואל (ג, ב): 'וגם על העבדים והשפחות בימים ההם אשפוך את רוחי'.